

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУЧАСНИЙ СТАН І ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

К.О.Прокопенко, кандидат економічних наук
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ»

У статті досліджуються проблеми ефективності виробництва в аграрному секторі, питання ціноутворення та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Проаналізовано фінансові результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств за останній період та оцінено вплив на них державної підтримки. Установлено, що бюджетні кошти, отримувані сільськогосподарськими підприємствами, суттєво впливають на формування їх доходів.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, ефективність, собівартість, ціновий паритет, державна підтримка

Ефективне сільськогосподарське виробництво є вирішальною умовою забезпечення відтворювального розвитку аграрного сектора, виробництва конкурентоспроможної продукції для виходу на зовнішні ринки і гарантування продовольчої безпеки. Створення умов для його формування повинна забезпечувати державна аграрна політика. Саме цим пояснюється необхідність виваженого збалансованого поєднання державної регулятивної політики та ринкового саморегулювання.

Наукові дослідження проблем формування ефективного конкурентоспроможного господарства, вирішення проблем ціноутворення та державної підтримки висвітлено в працях І.Лукінова, С.Дем'яненка, О.Могильного, Б.Пасхавера, О.Шпичака та багатьох інших науковців [1-5].

Минулий, 2008 р., в цілому був успішним для сільськогосподарських виробників. Загальне виробництво продукції сільського господарства зросло порівняно з 2007 р. на 17,5%, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 35,2%. Наразі Держкомстат України оприлюднив попередні економічні результати сільськогосподарської діяльності підприємств. Дані свідчать, що, не зважаючи на загальну економіч-

ну кризу, аграрні товаровиробники закінчили минулий рік з позитивними результатами. Рівень рентабельності основної діяльності сільськогосподарських виробників становив 13,1%. Цей показник є нижчим, ніж у 2007 р., але він свідчить, що за сучасних складних умов аграрники отримали прибутковий результат. Характеризуючи економічну ситуацію, в якій опинилися цього року аграрії, слід зауважити, що, з одного боку, за рахунок колювання валютного ринку зросла собівартість основних видів продукції, окрім зернових культур, а з другого, внаслідок значного урожаю та зменшення попиту на продовольчу продукцію через загальну економічну рецесію темпи зростання цін на сільського господарську продукцію значно уповільнилися.

У 2008 р. вітчизняна сільськогосподарська продукція була конкурентоспроможною як на вітчизняному, так і на світовому ринках. Насамперед це стосується зернових культур. Так, у минулому році за рахунок рекордного експорту зернових культур частка цього виду продукції в агропродовольчому експорті зросла до 34,2% і посідає перше місце в його загальній структурі.

При визначенні ефективності виробництва актуальність вивчення динамічних тенденцій показників собівартості сільськогосподарської продукції та факторів, що їх формують, обумовлена тим, що собівартість є вартісним виміром рівня питомих ресурсних витрат, а ресурсомісткість – одним з вирішальних чинників забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників. У період до 90-х років в аграрній економіці відбувалися широкомасштабні процеси інтенсифікації та індустріалізації сільського господарства. В галузі швидко зростали обсяги використання індустріальних засобів виробництва. Між 1965 р. і 1990 р. основні фонди сільського господарства зросли у 4,5 рази, енергетичні потужності – в 3,8 рази, споживання електроенергії – в 6,3 рази, внесення мінеральних добрив – у 3,5 рази. Відбувалася тенденція зростання ефективності використання земельних і трудових ресурсів, але застосування уречевленої праці випе-

реджало за темпами зростання обсягів виробництва, що збільшувало фондо- і матеріаломісткість продукції.

Таким чином, ефективність наявного ресурсного потенціалу зростала, але показники собівартості погіршувалися. Зростання продуктивності праці також не знижувало показники собівартості, оскільки оплата праці сільськогосподарських працівників за період з 1965 по 1990 рр. зросла майже в чотири рази. Отже, у цей період більш ніж подвійне зростання собівартості було здебільшого зумовлено внутрігалузевими причинами, і, лише частково, деяким зростанням цін на засоби сільськогосподарського виробництва, що привело б до зворотної тенденції, тобто зростання продуктивності мало привести до зменшення питомої вартості одиниці виробленої продукції.

В табл. 1 наведено дані, що вимірюють інтенсивність інфляційного руху цін на продукцію першої сфери агропромислового комплексу, тобто засобів виробництва для сільського господарства. За 13 років існування гривні засоби сільськогосподарського виробництва подорожчали майже у п'ять разів. На жаль, цей процес триває, про що свідчать цифри останнього року: у 2008 р. ціни на промислову продукцію для сільського господарства були на 44,1% вищими у порівнянні з 2007 р.

На жаль, у 2008 р. лідерами інфляційного сплеску стали не тільки нафтопродукти, а й вироби здебільшого вітчизняного виробництва: мінеральні добрива, комбікорми, будівельні матеріали. На той період така ситуація пояснювалася стрімким зростанням цін на сировину: зерно та природний газ.

Така негативна тенденція продовжується і в 2009 р. за січень-лютий поточного року порівняно з груднем 2008 р. на 11,4% зросли ціни на мінеральні добрива, на 2,3% – на нафтопродукти. В цілому, ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження для сільського господарства за означений період зросли на 2,1%. У лютому ціни дещо призупинили зростання, що пояснюється стабілізацією цін на нафтопродукти (бензин і дизпаливо) та на комбікорми (через достатні запаси фуражного зерна).

Таблиця 1

Індекси цін на промислову продукцію та тарифи на послуги, спожиті сільськогосподарськими підприємствами *

	2008 р. до 1996 р.,% (грудень до грудня)	2008 р. до 2007 р., %	
		грудень до грудня	в середньому за рік
Матеріально технічні ресурси промислового походження	547,7	111,3	144,1
з них:			
- трактори, сільськогосподарські машини, запчастини	388,2	127,7	123,5
- автомобілі, запчастини	239,6	123,8	110,9
- корми промислового виробництва	423,5	103,6	138,1
- мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин	724,2	144,2	179,2
- нафтопродукти	947,2	83,8	151,2
- електроенергія	494,2	135,4	134,3
- паливо	605,9	107,7	137,9
- лісо і пиломатеріали	353,0	113,9	114,9
- будівельні матеріали	582,2	125,4	130,6
- шини і гумотехнічні вироби	332,4	128,3	116,6
Тарифи та націнки за послуги	117,4	107,4	106,7
Оплата процентів за банківський кредит	105,7	100,0	100,0

* За даними Держкомстату України

При аналізі інфляційного впливу на показники собівартості треба мати на увазі, що темпи інфляції визначаються двома індексами: грудневим і середньорічним. При вимірюванні інфляції за тривалий період тенденції за обома індексами близькі одна одній. Але за окремі роки різниця між цими індексами може бути дуже відчутною. Якщо протягом року темпи інфляції по місяцях були приблизно однакові, грудневий і середньорічний індекси інфляції відрізняються мало. Якщо інфляція була невисокою в перші місяці року, а в останні прискорилося, грудневий індекс буде вищим за середньорічний, а при протилежній пропорції місячних темпів інфляції – навпаки. У 2008 р. грудневий індекс інфляції, хоча і не по всіх позиціях, але здебільшого був значно нижче середньорічного. Оскільки

собівартість – показник не моментний, а кумулятивний, при оцінці впливу інфляції на собівартість слід користуватися середньорічним її індексом.

Минулий рік характеризувався різким зростанням цін на засоби виробництва для сільського господарства і саме середньорічний індекс відображує дану тенденцію повною мірою. Слід зауважити, що витрати аграрних товаровиробників носять сезонний характер, а аналіз динаміки індексу цін на ресурси промислового походження показує, що максимальний сплеск цін у 2008 р. мав місце у березні, травні, червні та липні, коли значною мірою формувалися витрати. У вересні ціни почали знижуватися, що і відобразилося на досить низькому значенні індексу за період грудень до грудня, але не є репрезентативною оцінкою економічної ситуації, в якій опинилися сільськогосподарські підприємства.

Значне зростання цін на ресурси в рослинництві було значною мірою нівельоване високим врожаєм минулого року, оскільки витрати в цій підгалузі залежать перш за все від посівної площі. Отже, чим вища врожайність, тим нижчу собівартість продукції буде мати виробник. У 2008 р. врожайність зернових зросла порівняно з попереднім роком у 1,6 рази, сояшнику і цукрового буряка – в 1,2 рази, овочів – в 1,3 рази. Завдяки цьому вдалося отримати прибуток, оскільки, як видно з табл. 3, ціни на продукцію рослинництва, окрім цін на цукровий буряк, зменшилися, або значно не зросли.

В тваринництві мало місце зростання цін на продукцію (табл. 2). Завдяки цьому у 2008 році ця підгалузь стала прибутковою. Якщо середньозважений індекс зміни собівартості по п'яти основним видам тваринницької продукції становив 1,289, то відповідний індекс зміни цін склав 1,489, тобто ціни на тваринницьку продукцію зросли майже в півтора рази, а ціни на ресурси для тваринництва лише в 1,3 рази. Прибутковим, як і в 2007 р. стало виробництво молока та яєць, практично без збитків працювала свинарська галузь, значно понизилася збитковість виробництва м'яса ВРХ та птиці.

Таблиця 2

Собівартість виробництва 1 ц основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами, грн за 1 ц*

Види сільськогосподарської продукції	2007 р.	2008 р.	Індекс собівартості 2008р.до 2007р.	Індекс цін реалізації 2008 р. до 2007р.
Зернові	55,97	54,98	0,982	0,937
Соняшник на зерно	92,81	95,98	1,034	0,720
Цукровий буряк	15,73	17,61	1,120	1,389
Овочі	63,87	59,62	0,933	1,032
Картопля	64,19	79,23	1,234	1,119
М'ясо великої рогатої худоби	1002,92	1273,08	1,269	1,608
М'ясо свиней	878,22	1032,82	1,176	1,732
М'ясо птиці	485,60	648,97	1,336	1,496
Яйця (тис. шт.)	246,81	319,14	1,293	1,375
Молоко	113,70	149,75	1,317	1,244
По основних видах продукції (середньозважений)	X	X	1,126	1,176

* За даними Держкомстату України

Розраховані по основних видах продукції середньозважені індекси свідчать, що у 2008 р. цінове співвідношення збереглося на користь сільськогосподарських підприємств, тобто індекс цін на продукцію був вищим від індексу собівартості, але лише на 4% (табл. 2). За таких умов говорити про відтворення неможливо. Але обґрунтування необхідності відтворювальної ціни для аграрного товаровиробника було зроблене ще видатним вченим І. Лукіновим [1].

Економічні результати сільськогосподарського виробництва за 2008 рік, які публікуються Держкомстатом України, відображують лише результати продажу продукції без коштів державної підтримки. Але у минулому році на підтримку сільськогосподарського виробництва державою було виділено рекордні кошти, і ці кошти значно покращили фінансове становище аграріїв (табл. 3).

Так, для підтримки сільськогосподарського виробництва було виділено 3,0 млрд грн прямих бюджетних дотацій, в тому

числі на тваринництво – 1,2 млрд грн, та 2,2 млрд грн за рахунок повернення агровиробникам податку на додану вартість, у тому числі в тваринництві – 1,5 млрд грн.

Кошти, виділені державою минулого року на підтримку сільськогосподарських товаровиробників, суттєво вплинули на їх фінансовий стан. Зокрема, про це свідчать попередні економічні результати діяльності сільськогосподарських підприємств. Дотації і доплати, отримані підприємствами у 2008 р., майже у 2 рази підвищили їх рентабельність. Особливо відчутний результат підтримки ми маємо в тваринництві. Якщо без підтримки виробництво тваринницької продукції було просто не збитковим, а завдяки отриманим коштам рівень рентабельності підгалузі досяг такого рівня, за якого можливе розширене відтворення. Це є надзвичайно важливим, оскільки саме тваринництво знаходиться у зоні ризику через скорочення поголів'я та, відповідно, зменшення обсягів виробленої продукції.

Таблиця 3

**Рентабельність виробничої діяльності
сільськогосподарських підприємств у 2008 р.***

	Виручка від реалізації, млн грн	Прибуток (збиток), млн грн	Рівень рентабельності, %	Доплати і дотації, млн грн	Рівень рентабельності з урахуванням доплат і дотацій, %
Продукція та послуги сільськогосподарських підприємств	48434,3	5592,8	13,1	5160,8	25,1
в тому числі:					
- рослинництво і тваринництво	45914,3	5398,2	13,3	4256,3	23,8
з них:					
- рослинництво	32836,9	5350,4	19,5	1545,6	25,1
- тваринництво	13077,4	47,8	0,4	2710,7	21,2

*За даними Держкомстату України

Два роки поспіль, 2007 та 2008 рр., завдяки державній підтримці рентабельність виробництва у сільськогосподар-

ських підприємствах утримувалася на рівні 25%. Але якщо в 2007 р. рентабельність рослинництва була досить високою (32,7%) і державна допомога її просто ще підвищила (до 37,3%), а тваринництво з глибокого збитку (-13,4%) вийшло на рівень рентабельності 5,7%, який не веде до зацікавленості товаровиробника у даному напрямі виробництва, то у 2008 р. доплати і дотації розподілилися більш рівномірно, тобто збалансували рівні рентабельності по підгалузях, і отже, зробили їх однаково привабливими для товаровиробника.

Державна підтримка сільськогосподарського товаровиробника повинна забезпечувати як процес розширеного відтворення, так і гальмування інфляційних процесів і захист власних споживачів сільськогосподарської продукції. Держава за допомогою цін може надавати потрібну спрямованість товарно-грошовим відносинам і виробництву, гнучко й активно реагувати на кон'юнктуру внутрішнього і світового ринків, а також підтримувати купівельну спроможність різних шарів населення і здійснювати їх соціальний захист. На думку Б.Пасхавера, важливо було б переорієнтувати державну підтримку сільського господарства, яка наразі спрямована на підвищення прибутковості шляхом збільшення доходів виробників, на підвищення рентабельності шляхом зниження витрат, зокрема через здешевлення кредитів та страхування [4].

В той же час слід розуміти, що державна підтримка аграрного сектора не є єдиною необхідною умовою для виходу галузі з кризи та єдиною, що веде до підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Навпаки, загальна аграрна політика ЄС знижує конкурентоспроможність продукції європейського сільськогосподарського товаровиробника [2]. Дотування сільськогосподарського виробництва в ЄС призвело до досить складної ситуації, хоча слід зауважити, що обсяги дотування вітчизняних сільгоспвиробників абсолютно неспівставні з європейськими. Україні в цьому напрямі слід іти своїм шляхом, використовуючи той світовий досвід, який відповідає вітчизняній економічній ситуації.

Проведений аналіз собівартості і рентабельності продукції сільськогосподарських підприємств у 2008 р. дозволяє зробити висновок про значне покращення фінансової ситуації в цьому секторі національної економіки. Завдяки значному зростанню урожайності та попри значне зростання собівартості продукції, маса прибутків суттєво зросла, а кількість збиткових підприємств зменшилася. Зміни цінової кон'юнктури аграрного ринку були викликані як падінням цін на світовому продовольчому ринку через економічну кризу, так і низкою внутрішніх факторів, зокрема, зменшенням платоспроможності населення.

Отже, сільське господарство вже декілька років поспіль має норму рентабельності, вищу за середню, що є запорукою відродження галузі. У неї з'явилася можливість збільшення ресурсів для нагромадження, вона стає інвестиційно привабливою. Але, водночас, ціновий паритет минулого року знову виявився не на користь агросфери. Якщо середньорічний сукупний індекс витрат становив 143,6%, то ціни виробників сільськогосподарської продукції зросли лише на 10,3%. У 2008 р. рівень інфляції на фоні загальносвітової економічної кризи був дуже високий, в той же час ціни виробників сільськогосподарської продукції зросли значно менше роздрібних цін на продовольство, тобто, частка галузі в кінцевій ціні споживання знову почала скорочуватися. Це означає зміну цінового паритету між другою і третьою сферами АПК не на користь сільського господарства.

Таким чином, враховуючи реальну інфляційну ситуацію, в Україні доцільно розробити і прийняти спеціальний закон, що забезпечив би систему гарантій дотримання цінового паритету для аграрного сектора національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукінов І. І. Економічні трансформації / І. І. Лукінов. — К. : Інститут економіки НАНУ, 1997. — 456 с.
2. Дем'яненко С. І. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: суть, тенденції та значення для України / С. І. Дем'яненко // Економіка України. — 2003. — № 3. — С. 80—86.
3. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. М. Могильний. — К. : ІАЕ УААН, 2002. — 430 с.
4. Пасхавер Б. Й. Творческое наследие академика И.И. Лукинова в сфере аграрного ценообразования и современные аспекты проблемы / Б. Й. Пасхавер // Теоретичні надбання академіка І.І. Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України (Лукіновські читання): зб. виступів 10 жовт. 2008 р. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — С. 14—23.
5. Шпичак О. М. Теоретичні основи еквівалентного обміну в АПК / О. М. Шпичак // Економіка АПК. — 2000. — № 9. — С. 3—10.